

*Пилипенко Г. М.,**науковий співробітник Центру наукових досліджень економіко-правового факультету
Донецького національного університету*

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА (ОБІЗНАНОЇ ОСОБИ)

Анотація. У науковій статті проведено аналіз різноманітних визначень поняття висновку експерта, що містяться у нормативних актах та юридичній літературі; зосереджується увага на визначенні правової природи висновку експерта та його структури і змісту; розглядаються проблемні питання щодо визначення місця висновку експерта серед інших джерел доказів у кримінальному провадженні; визначається коло обставин, які впливають на доказове значення висновку експерта (обізнаної особи).

Ключові слова: висновок експерта, обізнана особа, джерело доказу, доказове значення, експертне дослідження, судова експертиза.

Постановка проблеми. Судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань під час доказування у кримінальному провадженні. Експертиза значно розширює пізнавальні можливості слідства та суду, дозволяючи використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження весь арсенал сучасних науково-технічних засобів, який постійно розвивається шляхом створення нових та вдосконалення існуючих методик дослідження та знаходить все ширше застосування у судово-слідчій практиці. Висновок експерта, який, своєю чергою, складається за результатами проведення експертного дослідження, є одним із передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) джерел доказів.

З огляду на ті обставини, що останнім часом кримінальне процесуальне законодавство України зазнало кардинальних змін, вважаємо за доречне навести свої міркування стосовно основних положень теорії та нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у частині, що стосується результату експертного дослідження – висновку експерта (обізнаної особи). **Метою** пропонованої увазі роботи є проведення аналізу різноманітних визначень поняття висновку експерта, що містяться у нормативних актах та юридичній літературі; визначення правової природи висновку експерта та його структури і змісту; розгляд проблемних питань щодо визначення місця висновку експерта серед інших джерел доказів у кримінальному провадженні; встановлення кола обставин, які впливають на доказове значення висновку експерта (обізнаної особи).

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що до питань структури та доказового значення експертизи (експертного дослідження), зокрема у кримінальному судочинстві, зверталися багато вчених і

практиків. Так, ці питання певним чином висвітлювалися у роботах Т. В. Авер'янової [1], В. Д. Арсенєва [2], А. І. Вінберга [3], В. Г. Гончаренка [4], Ю. М. Грошевого [5], Ф. М. Джавадова [6], Н. І. Клименко [7; 8], О. М. Моїсєєва [9], Ю. К. Орлова [10; 11], В. О. Притузової [12; 13], Т. В. Сахнової [14], В. Д. Юрчишина [15] та багатьох інших, які присвятили свої праці питанням методології наукового пізнання, доказування та використання спеціальних знань у кримінальному процесі.

Проте, слід зазначити, що комплексних наукових досліджень із проблем, пов'язаних із доказовим значенням висновку експерта у кримінальному судочинстві, у останні роки майже не проводилося. Серед таких комплексних наукових праць ми можемо назвати тільки дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук В. Д. Юрчишина «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України» [15]. Отож, можна констатувати, що проблеми правового регулювання експертизи (що виявляються через висновок експерта), її доказового значення врегульовані недостатньо. Особливої актуальності вони набувають сьогодні, у період чинності нового КПК України.

Висновок експерта – це письмове повідомлення про хід і результати проведеного експертом (обізнаною особою) дослідження та його висновки з вирішуваних питань.

Виклад основного матеріалу. Корені погляду на експертизу як на «особливий» доказ сягають у теорію, яка визначала експерта науковим суддею. Л. Владимиров писав, що судді не можуть критично ставитися до експертизи, бо для розуміння її треба набувати кілька років наукових занять. Їм залишається тільки слідувати авторитетним вказівкам експертів. Суд є самостійним у виборі експертів. Але оскільки останні вибрані, суддя йде слідом за ними, як «сліпий за своїм поводитирем» [16, с. 197]. Специфіка формування і змісту висновку експерта дала підставу і надалі деяким авторам вважати, що він займає особливе, виняткове місце [17, с. 85; 2, с. 83; 12, с. 37]. Такі погляди справедливо був підданий критиці вченими-процесуалістами [18, с. 724-725; 19, с. 136-137].

Отже, навіть високий науковий авторитет висновку експерта не надає йому наперед встановленої сили [4, с. 53-54]. Про це міститься пряма вказівка у статті 94 КПК України, згідно з якою, цінність доказів визначається внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Названі суб'єкти, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття

відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Питання про сутність висновку експерта в юридичній літературі довгий час залишалося дискусійним. Не дивлячись на проведені дослідження, повною мірою адекватне рішення не знайдено і донині.

Розвиток сучасної процесуальної думки йшов від буквального тлумачення закону (змістом висновку експерта є пояснення обставин, які вже відомі суду) до визнання того, що сутність висновку експерта слід шукати у з'ясуванні та обґрунтуванні нових фактів, які виявлені під час дослідження [13, с. 25].

Висновок експерта як доказ у кримінальному провадженні – це сукупність фактичних даних та відомостей, зібраних у матеріалах кримінального провадження, що містяться в його повідомленні тому, хто залучив його для проведення експертизи, встановлених у результаті дослідження матеріальних об'єктів, проведених особою, обізнаною в певній галузі науки, техніки чи інших спеціальних знань із використанням цих знань. Для висновку експерта як виду доказів істотним є те, що він: а) є результатом дослідження; б) виходить від особи, яка володіє певними спеціальними знаннями, без використання яких є неможливим таке дослідження; в) складається з додержанням встановленого процесуального порядку; г) спирається на зібрані у матеріалах провадження докази [20, с. 354].

За думкою Н. І. Клименко, висновок експерта, порівняно з іншими доказами, має специфічні риси, обумовлені його сутністю: він формується на основі використання спеціальних знань; він є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання), знання. У висновку експерта доказове значення має передусім його розумовий висновок, до якого він прийшов за результатами дослідження [7, с. 160].

А. І. Вінберг та Н. Т. Малаховська зауважували, що висновок експерта – це завжди умовивід, і, якщо він надається в якості відповіді на поставлене запитання у вигляді категоричного судження, то мається на увазі, що це категоричне судження є висновок додатку спеціальних знань до наявного у справі факту. Суддя (слідчий) може і зобов'язаний вимагати, щоб експерт обґрунтував відповідь на поставлене запитання умовиводом, а експерт повинен бути готовий і зобов'язаний таке обґрунтування зробити [3, с. 37]. Відповідно, у логічній структурі висновку експерта виділяють три компоненти: 1) конкретні дані про досліджуваний об'єкт, до яких відносяться не тільки ознаки, обставини, виявлені експертом, але і представлені судом як готові вихідні дані (менша посилка чи аргумент); 2) загальне правило – наукове положення, з якого виходив експерт (велика посилка); 3) висновок [10, с. 22; 2, с. 85].

Т. В. Сахнова визначає висновок експерта як особливого роду інформацію, яка отримується певним способом, визначеним процесуальним законом, від спеціального суб'єкта процесу у визначеній законом процесуальній формі, – інформацію, на підставі якої суд з'ясовує наявність або відсутність обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Однак відразу авторка відзначає, що таке визначення не надає видових ознак висновку експерта як судового доказу [14, с. 216].

Висновок експерта В. Д. Юрчишин визначив як заснований на завданні органу досудового розслідування, про-

курора, слідчого або суду, сформульованому в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, виклад експертом фактичних даних, що мають доказове значення для провадження та які встановлюються ним на основі застосування спеціальних знань в процесі експертного дослідження [21, с. 15].

Новим КПК суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, стаття 101 КПК України регламентує поняття та вимоги, які ставляться до висновку експерта. Так, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

За чинним кримінальним процесуальним законодавством, кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими.

Стаття 102 містить перелік основних складових змісту висновку експерта. Так, у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; місце і час проведення експертизи; хто був присутній при проведенні експертизи; перелік питань, що були поставлені експертові; опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Слід зазначити, що жоден із передбачених законом засобів доказування не містить у собі як складовий елемент судження про факти. Виключення складає висновок експерта. Наприклад, змістом показань свідка є відомості про факти, що спостерігалися ним, думка ж свідка про них не має доказового значення. У зміст висновку експерта (про що йдеться й у КПК України) обов'язково входять умовиводи, висновки про фактичні дані, і саме вони, в першу чергу, мають доказове значення. Отже, висновок завжди оснований на спеціальних наукових знаннях, що засто-

суються експертом при дослідженні. Він обов'язково повинен містити кваліфіковану думку про встановлені обставини, без тлумачення яких експертом не буде й висновку. Тому слід погодитися з Т. В. Сахновою про те, що висновок експерта як засіб доказування характеризують, по-перше, специфіка формування фактичних даних у ході спеціального дослідження і їх професійна оцінка; по-друге, відповідність порядку одержання фактичних даних вимогам законодавства [14, с. 228].

Аналіз спеціальної літератури показує, що фактичні дані, які становлять зміст висновку експерта, виходять із трьох взаємопов'язаних, але не однорідних джерел. Одним із них є вихідні дані, до яких входять дані справи та об'єкти, надані експерту слідчим і судом (а за новим законодавством – і стороною захисту). Будь-яке експертне дослідження розпочинається зі з'ясування завдань, вивчення вихідних даних та об'єктів.

Обсяг і зміст фактичних даних, одержаних експертом із цього складного за своєю структурою джерела, визначають напрямок дослідження, обрання методів і засобів для аналізу й порівняння досліджуваних об'єктів. Від досконалості методів і використаних приладів, правильності їх застосування залежать повнота й точність виділених властивостей та ознак досліджуваних явищ, які становлять фактичний базис остаточних висновків. Застосовані методи виступають другим джерелом інформації у висновку експерта. Основним джерелом інформації є сам експерт. Саме експерт, його спеціальні знання й досвід і є тим головним першоджерелом, завдяки якому фактичні дані, одержані із зазначених першоджерел, узагальнюються, проходять розумове оцінювальне оброблення та формуються у вигляді остаточних висновків про факти, установлення яких було завданням експертизи [8, с. 214-215].

Отже, висновок експерта визнаний джерелом доказів у справі. Він містить не тільки певні відомості про факти, але й повідомляє ті дані зі спеціальної галузі знань, на підставі яких експерт дійшов своїх висновків [5, с. 195]. Доказове значення експертизи зумовлене важливістю обставин кримінального провадження, які підлягають установленню. Вчені додають, що на доказове значення впливають аргументаційні властивості висновку експерта [11, с. 148].

Доказове значення висновку експерта залежить від логічної форми висновку: висновок про наявність певного факту чи обставини має більшу доказову цінність, ніж висновок про можливість їх існування [11, с. 152].

Можемо констатувати, що доказове значення висновку експерта залежить від різноманітних обставин: фактів, встановлених експертом, характеру кримінального провадження, конкретної судово-слідчої ситуації та наявності на даний момент сукупності доказів. Крім того, воно визначається обставинами, що встановлюються експертом, чи входять вони в предмет доказування у кримінальному провадженні та чи є вони доказовими фактами. Нерідко вказані обставини мають важливе значення для розслідування. У таких випадках доказова цінність висновку експерта визначається формою його висновків, які можуть бути категоричними або ймовірними.

Безумовно, що допустимість та доказове значення категоричних висновків, як позитивних, так і негативних, сумніву не викликає. Водночас, ймовірні висновки

не містять необхідної визначеності і виникають труднощі при їх оцінці під час розслідування та у процесі розгляду матеріалів кримінального провадження у суді [22, с. 12].

Доказове значення експертизи зумовлено також якістю ілюстративного матеріалу, який становить невід'ємну компоненту висновку експерта. Мета цих ілюстрацій – фотознімків, креслень, діаграм, графіків, малюнків – підтвердити результати досліджень, щоб такими специфічними наочними знаками аргументувати висновки за експертизою. Найчастіше як ілюстративний матеріал експерти застосовують фототаблиці. Метою застосування фотознімків у експертизі слід вважати: 1) підтвердження зображення наявності об'єкта дослідження; 2) відображення ознак об'єкта, виокремлених у процесі застосування експертних методик; 3) ілюстрація результатів порівняльного дослідження, проведеного в експертизі. Таким завданням відповідають певні види криміналістичної фотозйомки: орієнтувальна, оглядова, вузлова, детальна. Зауважимо, що фотоілюстрації не замінюють повного та докладного опису об'єктів, їх ознак, а також процесу і результатів застосування експертних методик. Ілюстрації в експертизі використовують як засіб аргументації. Вони формують однозначний контекст, зрозумілий для слідчого (суду, інших учасників кримінального процесу, які не мають спеціальних знань). Тому правила складання фототаблиць ґрунтуються на положеннях фіксувальних методів криміналістичної фотозйомки [9, с. 143].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що висновки експерта підлягають оцінці слідчим, прокурором, судом. Критерієм оцінки висновків експерта, як і інших джерел доказів, є належність, допустимість, достовірність. Основний зміст оцінки будь-яких видів судових експертиз слідчим або судом під час розслідування кримінальних правопорушень полягає у визначенні наукової обґрунтованості рішення експерта, яке знайшло відображення у його висновку. Слідчий чи суд оцінює експертний висновок за внутрішнім переконанням, що засновано на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин кримінального правопорушення в їх сукупності. Аналіз висновку експерта є розумовою діяльністю слідчого, яка поділяється на декілька стадій і веде до кінцевої оцінки висновку експерта в цілому щодо його обґрунтованості та достовірності.

Під час судового розгляду в якості доказу може бути надано одночасно два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих питань, як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Поряд з тим у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею слід мати на увазі, що на вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкту дослідження та не вирішувались під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження. У той же час суду необхідно оцінити кожний із висновків експертів, наявних у матеріалах кримінального провадження. У такому випадку під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань,

складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, та у разі їх розходження, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

Література:

1. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М.: Норма, 2006. – 480 с.
2. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе : учебн. пособ. / [сост. В.Д. Арсеньев]. – Иркутск : Иркутский госуниверситет им. А. А. Жданова, 1970. – 145 с.
3. Винберг А. И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : [учеб. пособие] / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская ; отв. ред. Б. А. Викторов. – Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1979. – 181 с.
4. Экспертизы у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
5. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі [наук.-практ. посіб.]; [2-е вид.] / Ю. Грошевий, С. Стахівський. – К. : КНТ, 2007. – 272 с. (Серія: Процесуальні науки)
6. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09 / Джавадов Фуад Муса огли – К., 2000. – 22 с.
7. Клименко Н. И. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. И. Клименко. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 526 с.
8. Клименко Н. И. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображає його дослідження / Н. И. Клименко, В. П. Колонюк // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2009. – № 9. – С. 213-221.
9. Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецького університету. – 2012. – № 1 (27). – С. 139-146.
10. Орлов Ю. К. Логическая структура заключения эксперта как судебного доказательства / Ю. К. Орлов // Теоретические вопросы судебной экспертизы: Сборник научных трудов. – М. : ВНИИСЭ, 1981. – Вып. 48. – С. 22-43.
11. Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве : научное издание / Ю. К. Орлов. – М. : ИПК РФЦСЭ, 2005. – 264 с.
12. Притузова В. А. Оценка заключения криминалистической экспертизы вышестоящим судом / В. А. Притузова. – М. : МГУ, 1961. – 38 с.
13. Притузова В. А. Заключение эксперта как доказательство в советском уголовном процессе / В. А. Притузова. – М. : Юрид. лит., 1959. – 162 с.
14. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 368 с.
15. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Юрчишин Віталій Дмитрович. – К., 2007. – 229 с.
16. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах : [перездан.] / Л. Е. Владимиров. – Тула : Автограф, 2000. – 464 с.
17. Богдасарова М. А. Из практики криминалистической экспертизы документов по гражданским делам / М. А. Богдасарова // Сборник научных трудов ТАШНИИСЭ. – Ташкент, 1961. – Вып. 4. – С. 76-85.
18. Теория доказательств в советском уголовном процессе / [под ред. Н. В. Жогина]. – М. : Юридическая литература, 1973. – 735 с.
19. Ульянова Л. Т. Оценка доказательств судом первой инстанции / Л. Т. Ульянова. – М. : Госюриздат, 1959. – 168 с.
20. Коваленко С. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія / С. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 448 с.
21. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Юрчишин. – К., 2006. – 20 с.
22. Юрчишин В. Д. Правова природа ймовірних висновків експерта: деякі питання їх оцінки та застосування / В. Д. Юрчишин // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – С. 12-17.

Пилипенко Г. М. Правовая природа и доказательственное значение заключения эксперта (сведущего лица)

Аннотация. В научной статье проведен анализ различных определений понятия заключения эксперта, содержащиеся в нормативных актах и юридической литературе; сосредотачивается внимание на определении правовой природы заключения эксперта и его структуры и содержания; рассматриваются проблемные вопросы определения места заключения эксперта среди других источников доказательств в уголовном производстве; определяется круг обстоятельств, которые влияют на доказательственное значение заключения эксперта (сведущего лица).

Ключевые слова: заключение эксперта, сведущее лицо, источник доказательства, доказательственное значение, экспертное исследование, судебная экспертиза.

Pylypenko H. The legal nature and probative value of expert opinion (knowledgeable person)

Summary. The scientific article presents the analysis of various definitions of expert opinion contained in regulations and legal literature; focuses on determining the legal nature of expert opinion and its structure and content; considers problematic issues of determining the role of expert opinion among other sources of evidence in criminal proceedings; defines the range of circumstances affecting the evidentiary value of expert (knowledgeable person) opinion.

Key words: expert opinion, knowledgeable person, a source of evidence, evidentiary value, expert research, forensic examination.